

Veertiende-eeuwse lederen zwaardscheden

door mevrouw dr. C. van Driel-Murray

Tijdens graafwerkzaamheden langs de Nieuwe Rijn in Leiden werd ter hoogte van de huidige Visbrug (Afb. 1 bij B) het afval van een veertiende-eeuwse zwaardmakerswerkplaats gevonden. Vermoedelijk stond het bedrijfje ergens langs de Maarsmansteeg. Het afval werd blijkbaar gestort tussen ander huishoudelijk en slachterijafval achter beschoeiingen in het water die bedoeld waren om de rivier aan te plempen en zodoende nieuw te bouwen percelen te creëren parallel aan de Breestraat. [1] Begeleidende vondsten, zoals aardewerk en schoeisel, maar ook twee ruitersporen (afb. 2) maken een datering in de eerste drie decennia van de veertiende eeuw aannemelijk. [2]

Tussen het afval werd een groot aantal (fragmenten van) lederen zwaardscheden gevonden. Deze zwaardscheden werden gemaakt uit rund- of kalfsleer dat over dunne houten spaantjes getrokken werd. Aan het uiteinde werd een metalen puntbeschermer bevestigd (afb. 3). Snijsporen en het feit dat de scheden zelden compleet zijn doen vermoeden dat bij vervanging van een schede het oude versleten leer er gewoon afgescheurd werd, en dat het hout en alle metalen onderdelen hergebruikt werden. Omdat de houten latten de vorm van het individuele zwaard precies moeten volgen, dienden zij ook als patroon voor het maken van de nieuwe schede-overtrek. Sommige scheden vertonen simpele versiering, soms in combinatie met stempeltjes en een enkele maal van uitsluitend stempels (resp. afb. 4A; B; C; E en afb. 5). Het is opvallend dat een versiering van summiere lijnen en prikpunten altijd zwaar versleten is, iets dat er op zou kunnen wijzen dat deze scheden ouder zijn dan de andere en misschien uit een tweede werkplaats afkomstig zijn (afb. 3D).

Bij de zwaardscheden passen de lederen overtrekken voor de handgreep (afb. 6) en de leertjes rond het kruis die de schedemond tegen binnenkomend water moesten beschermen (afb. 7). Hoewel afbeeldingen van zwaarden met regenleertjes pas na het midden van de veertiende eeuw regelmatig voorkomen, maakt deze vondst het aannemelijk dat zij al veel eerder in gebruik waren.

Van de zwaarden zelf ontbreekt ieder spoor, maar uit de vorm van de schede kan toch iets gezegd worden over de typen zwaarden die in deze tijd in Leiden in omloop waren.

Aangezien vondsten van zwaarden in archeologische contexten uiterst zeldzaam zijn, is de informatie geleverd door deze omvangrijke vondst een welkome aanvulling, vooral omdat het een associatie van verschillende types betreft die waarschijnlijk ook nog in een betrekkelijke korte periode te dateren zijn.

De vondst bestaat uit meer dan 120 exemplaren waarvan slechts 5 grotendeels compleet zijn, verder gaat het alleen om fragmenten (aft. 8). Op grond van kenmerken zoals breedte, vorm van de punt en verloop van de kling (evenwijdig of spits toelopend) konden uiteindelijk een aantal fragmenten over vier groepen verdeeld worden (aft. 9).

Groep 1:

voor brede platte zwaarden met vrijwel evenwijdige sneden en een stompe punt. De kling is 6 cm of meer breed aan de bovenkant.

Totaal 16 stuks, met 4 vermoedelijke exemplaren.

Groep 2:

voor tamelijk korte zwaarden met een brede kling die licht toeloopt tot een bijna bladvormige stompe punt.

De meeste scheden zijn versierd met ingedrukte lijnen op ca. 1/2 tot 1/3 van de lengte, aansluitend op de middenrib. Totaal 14 stuks.

Groep 3:

voor lange, middelrede steekzwaarden, de sneden lopen eerst parallel, om vervolgens geleidelijk tot een spitse punt toe te lopen. Geen spleten voor bevestigingsriemen: kleine krassen duiden misschien op het gebruik van metalen beslag. Versiering als groep 2. Meestal van zeer fijn, glad kalfsleer gemaakt. Totaal 9 stuks.

Groep 4:

voor smalle, platte, spitse kling, minder dan 5 cm breed van boven, bovengedeelte evenwijdig, onderste gedeelte spits toelopend tot een zeer scherpe punt, vaak ruitvormig in doorsnede. Meestal onversierd. Totaal 16 stuks.

Daarbij komen nog de dolkscheden (13 exemplaren, afb. 10) en enkele afwijkende vormen. Om een idee te krijgen over wat voor zwaarden het zou kunnen gaan, werden deze groepen vervolgens vergeleken met patroontekeningen van bestaande wapens om zodoende de scheden te relateren tot de gangbare typologieën van Middeleeuwse zwaarden.

Uiteraard waren typologieën die gebaseerd zijn op de vorm van greep of pareerstang niet geschikt, maar zelfs bij indelingen die de vorm van de kling als uitgangspunt nemen, rijzen problemen omdat men in de publikaties zelden zwaarden op schaal afbeeldt (en zelfs in dezelfde afbeelding verschillende schalen hanteert), en al te vaak ook nog verzuimt de werkelijke afmetingen aan te geven. Dit maakt onderlinge vergelijking vrijwel onmogelijk. Uiteindelijk bleek alleen de indeling van Ewart Oakeshott voor deze archeologische vondstgroep geschikt. [3]

Hij baseert zijn indeling en datering op de verschijning van het zwaard in zijn geheel, waarbij de proporties van de kling de belangrijkste elementen vormen. Door middel van tekeningen op schaal was het mogelijk de leren scheden als het ware te passen op voorbeelden van elk van zijn voornaamste veertiende-eeuwse zwaardtypen (afb. 11). Dit leverde goede overeenkomsten tussen een beperkt aantal van zijn in totaal 20 typen en de vierdelige groepering van de scheden. Deze algemene indruk werd bevestigd tijdens een bezoek aan de Royal Armouries in de Tower in Londen, waar enkele van deze zwaarden beschikbaar waren voor een nauwkeurige vergelijking. [4]

De indeling is als volgt: [5]

Groep 1 = Oakeshott XII c. 1200-1325

Groep 2 = Oakeshott XIIIb c. 1290-1340

Groep 3 = Oakeshott XIIa c. 1300-1400

Groep 4 = Oakeshott XVIa c. 1290-1340

De presentatie van het nieuwe type XIIa door Oakeshott in 1991 lijkt verschillende problemen rond de eerdere toewijzing aan typen XIII, XIIIa en XIIIb op te lossen. Op zichzelf zijn dergelijke onzekerheden kenmerkend voor een overgangperiode, iets dat verder benadrukt wordt door de gemengde samenstelling van deze vondst.

Type XIIa bestaat uit nogal grote zwaarden. Echter, bij de vergelijking met de wapens in de Royal Armouries vielen de grote afmetingen van de best bewaarde scheden direct op, en het lijkt alsof de 'Grete Sword' of 'Espée de Guerre' inderdaad een belangrijk onderdeel vormt van het wapenbezit in vroeg veertiende-eeuws Leiden. Van de 23 greepbekledingen zijn 5 langer dan 17 cm, wat ook op de aanwezigheid van grote zwaarden wijst.

Hoewel er nogal wat vraagtekens bestaan rond de Oakeshott XIIIb en XIIa zwaarden, kan er wat de scheden betreft geen twijfel bestaan over de indeling in vier hoofdgroepen. Het is misschien goed er op te wijzen dat de bestaande zwaardtypologieën allen gebaseerd zijn op wapens verspreid in verschillende verzamelingen, meestal zonder context of enige kennis rond gebied van herkomst of onafhankelijke datering. In het geval van Leiden gaat het om een gesloten vondst uit een enkele stad. Vergelijking zou, in ideale omstandigheden, moeten geschieden met wapens waarvan bekend is dat zij in Nederland in deze tijd circuleerden. Het is zeker geen toeval dat een zwaard uit de gracht van kasteel Teylingen [6] zo precies in onze groep 4 past. In feite is het van dergelijke associaties tussen vondsten van bekende datum en herkomst dat de typologieën opgebouwd zouden moeten worden.

De zware slagzwaarden van groep 1 en 2 gaan samen met het gebruik van de maliënkolder. Tijdens de dertiende eeuw werd de maliënkolder in toenemende mate versterkt met ijzeren platen, totdat uiteindelijk na het midden van de veertiende eeuw, het complete ijzeren harnas gebruikelijk was. Gelijktijdig met deze verbetering van de lichaamsverdediging ontwikkelde het slagzwaard zich tot een stootzwaard, met een scherpe punt, dat bedoeld was om gericht tussen de platen van het harnas te steken. De vondst uit Leiden bevat zowel slagzwaarden groep (1 en 2) als stootzwaarden (groep 4) en overgangsvormen (groep 3), en toont duidelijk hoe de oude vormen langzaam door de nieuwe vervangen werden. Gezien de ontwikkeling van het harnas is in de vroege veertiende eeuw een zeer gevarieerd beeld te verwachten met oude klingvormen nog in gebruik bij de oudere mannen, terwijl jonge ridders de modernste vormen zouden aanschaffen. Een grafplaat in Gent toont de soort uitrustingscombinatie die in Leiden te verwachten is. Willem van Wenemaer (gest. 1325) is afgebeeld met een zwaard van onze groep 2 en een dolk als afb. 10. Zijn maliënkolder is alleen versterkt door platen bij de elleboog. Bij de meer ontwikkelde zwaarden van groep 4 zijn ook versterkingen aan borst en schenen te verwachten.

Tegelijkertijd met de ontwikkeling van de vorm van het zwaard loopt er een ontwikkeling van de wijze van bevestiging aan de zwaardriem. Van de Leidse scheden is alleen groep 3 (de kleinste groep en dus ook de jongste?) zeker aan metalen of lederen banden opgehangen (afb. 12A en C). De andere scheden hebben insnijdkjes aan de bovenkant waardoor het gespleten uiteinde van de zwaardriem geleid werden, zoals te zien is op de grafplaat van de Engelsman Sir Robert de Bures (afb. 12D) en de stichtersfiguren te Naumburg (afb. 13). De spleetjes in de scheden echter vertonen een veel grotere variatie aan methodes dan de afbeeldingen zouden doen vermoeden (afb. 14). Omdat deze methode rond 1330 vervangen werd door het gebruik van metalen banden, moeten de Leidse scheden van voor die tijd dateren, toen verschillende methodes nog in zwang waren.

Al komen leren zwaard- en messcheden vaker voor tijdens stadskernonderzoek, in zowel binnen- als buitenland zijn er nauwelijks parallellen voor een complex van deze omvang, met een zodanige verscheidenheid aan zwaardvormen die bovendien ook nog in een zeer beperkte periode van maar twee tot drie decennia te dateren is. Een uitzonderlijke vondst roept vragen op omtrent de sociale en de historische achtergronden van de materiële neerslag en de hele kwestie van wapenbezit in veertiende-eeuws Leiden. Omdat gewone burgers geen zwaarden mochten bezitten valt al gauw te denken aan de Graaf van Holland en zijn gevolg, vooral aangezien de Visbrug direct op de Leidse Burcht aankomt, maar dit kan, in de woelige politieke situatie van die tijd niet meer dan een vermoeden zijn.

NOTEN

1. Van Oerle, Leiden.
2. Voor een uitvoerige beschrijving van dit vondstcomplex wordt verwezen naar van DrielMurray 1990.
3. Oakeshott, The Sword in the age of chivalry. Oakeshott, Records of medieval swords.
4. Mijn dank gaat uit naar de Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO) voor de ondersteuning die deze studiereis mogelijk maakte.
5. Als gevolg van het publiceren van uitgebreide documentatie in Oakeshott 1991, en bovengenoemd bezoek aan de Royal Armouries, Londen, konden verbeterde patroontekeningen gemaakt worden, zodat de eerder gepresenteerde indeling hier bijgesteld kon worden.
6. Het zwaard is een fraai exemplaar van Oakeshott type XVIa. Bij ontdekking was het zwaard compleet, met houten greep, met leer overtrokken, de schede van houten spaantjes, ook door leer overtrokken en regenleertje nog in situ. Dit alles is zonder documentatie tijdens conservatie bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek verwijderd en grotendeels verdwenen. De afbeelding in Hallewas 1985, 371 is sterk schematisch.

LITERATUUR

- Driel-Murray, C. van - 'Zwaardscheden en andere vondsten uit de 14de eeuw uit de Marktenroute te Leiden' in: Bodemonderzoek in Leiden: Jaarverslag 1988/1989, 1990, 153201.
- Hallewas, D.P. - 'Archeologische kroniek van Holland over 1984. II Zuid Holland' in: Holland, (1985), 321-372.
- Oakeshott, R.E. - The Sword in the age of chivalry. London, rev. ed. 1981 (1e dr. 1964).
- Oakeshott, R.E. - Records of medieval swords. Wondbridge, 1991.
- Oerle, H.A. van - Leiden binnen en buiten de stadsvesten. Leiden, 1975.